

ГЕНЕЗИС ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ В ГЛОБАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

19.1. ТОРГОВЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ СУСПІЛЬСТВ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

На території сучасної України неолітичний період пов'язується насамперед з Трипільською культурою мідного віку, що полягала:

- у заміні мотичного землеробства орним;
- інтенсивному розвитку тваринництва, зокрема, переході від перших спроб розведення тварин до стадного (прихатнього) тваринництва й освоєння тяглової сили великої рогатої худоби;
- зародженні патріархальних відносин;
- виникненні регулярного міжплеменного обміну;
- утвердженні міцних зв'язків із прогресивними формами балкано-дунайської матеріальної культури.

З'явившись на початку IV тис. до н. е., Трипільська культура існувала близько 1500 років. Племена її носіїв освоїли весь Правобережний Український Лісостеп і частково Лівобережжя у Середньому Подніпров'ї.

Хронологічно історія трипільців поділяється на три основні етапи:

- ранній (4000—3600 рр. до н. е.);
- середній (3600—3100 рр. до н. е.);
- пізній (3100—2500 рр. до н. е.).

За різних часів своєї історії трипільці межували і контактували з іншими народами, які перебували на різних стадіях соціаль-

во-економічного розвитку, запозичуючи у них найновіші культурні та технічні досягнення і передаючи іншим спільнотам. Наприклад, в обмін на хліб і худобу трипільці не тільки отримували від скотарських народів коней, але й запозичували деякі способи і технології керамічного виробництва. У зв'язку з поширенням міді вироби з неї та руди завозились із Балкансько-Дунайського регіону.

Дніпро-донецьке населення використовувало спосіб виготовлення кам'яних сокир і тесал, винайдений сурсько-дніпровською спільнотою. Сурсько-дніпровські племена запозичили у дніпро-донецьких способи орнаментування посуду за допомогою гребінцевого штампа.

Трипільська культура, вийшовши зі світу балкано-дунайських культур, розвинулася на нашій території в яскраве та своєрідне явище. З'явившись на початку V тис. до н. е. на теренах України, упродовж його першої половини трипільці освоїли простір від південно-східних відрогів Карпат до Південного Бугу, поглинувши носіїв Бузько-Дністровської культури і частково — культури лінійно-стрічкової кераміки. Просуваючись далі на схід, вони на початок IV тис. до н. е. зайняли межиріччя Дністра і Дніпра, а в першій половині цього періоду освоїли Верхнє Побужжя й Середню Наддніпрянщину, вийшовши за межі лісостепової смуги. Збільшення чисельності носіїв Трипільської культури пов'язане не тільки з приростом населення — природним та завдяки постійним міграційним імпульсам, а й з екстенсивними формами землеробства, що призводили до виснаження ґрунту й необхідності переселятися в нові місця.

Серед кола землеробських культур Трипільська полишила найяскравіший слід у давній історії України. Це дало підстави поглибити коріння українського народу до часів існування цієї культури.

На ранньому етапі історії трипільців їхніми сусідами на півдні у пониззі Дунаю були носії культур Боян, Болград — Алдень; на південному заході — представники культур Трансільванії та північно-західних Балкан (Вінча, Тордош), на північному сході — племена дніпро-донецької неолітичної культури.

На середньому та початку пізнього етапу трипільці контактували на півдні з племенами культури Гумельниця, у степовій зоні — з носіями культур середньостогівської спільноти та ниж-

ньомихайлівської культури, на північному заході — з представниками культури Лендель, а на заході — полгарської. Трипільська культура була поширена від Буковини до Середнього Подніпров'я та від Південної Волині до Надчорномор'я.

За природними умовами (якість ґрунтів) Верхнє Подністров'я, куди переселилася частина трипільців, було менш придатним для ведення традиційного рільницького господарства, ніж Середнє, і треба вважати, що сюди трипільців приваблювали передусім поклади високоякісного туринського кременю, який був предметом обміну, зокрема, з населенням культури Тиса — Полгар і вивозився на далекі відстані (до 500 км), а також виходи соляних джерел.

Енеолітичний період в історії степового населення України можна визначити проміжком часу між кінцем першої половини IV — серединою III тис. до н. е. Жваві відносини в цей час підтримувалися трипільцями з племенами скелянської культури. Завдяки обміну з'являються і перші золоті вироби, аналогічні знайденим на західному узбережжі Чорного моря у знаменитому Варненському некрополі. До побуту скелянців належала запозичена у трипільців високоякісна кераміка з розписом та канельованою поверхнею. Водночас землеробські культури сприймають і певні досягнення скотарів. Це добре фіксується у зміні характеру трипільського кухонного посуду, який формою, домішками черепашки, орнаментальними мотивами дуже близький до кераміки, відомої з поселення Стрільча Скеля. Ці впливи досягають кукутенських племен на теренах Румунії, гумельницьких — на Нижньому Дунаї. Не виключено, що значний вплив на землеробів мали й досягнення скотарів у військовій справі. Можливо, що одним з предметів обміну були високоякісні крем'яні вістря до стріл та дротиків, довгі ножеподібні пластини тощо. Звичайно, предметами обміну були також продукти скотарського господарства та худоба, можливо, навіть коні з боку пастухів, які за це отримували землеробську продукцію.

Отже, між землеробами та скотарями у середині IV тис. до н. е. склалася система взаємовигідних відносин, передусім вигідна степовому населенню, руйнувати яку йому було невигідно. Існує цілком слушне припущення, що таким обміном з боку степовиків займалися спеціалізовані групи людей, навіть існували майстри-мінйяли, які завдяки престижній посе-

редницькій діяльності набули досить високого соціального статусу. Саме поховання представників таких груп, включаючи не тільки чоловіків, а й жінок та дітей, супроводжувалися престижними та соціально значущими речами: низками намиста з міді, браслетами та скроневими підставками з мідного дроту, шилами, високоякісними виробами з кременю, які, можливо, ще не були у використанні, поясами з мушлевих намистин, зрідка імпортованим якісним посудом тощо.

Після періоду небувалого розвитку металургійного виробництва в межах енеолітичних культур Карпатської Котловини, Семиріччя і басейну Нижнього Дунаю, головним продуктом якої були великі мідні сокири, у першій пол. III тис. до н. е. відбувся ренесанс у виробництві предметів з кременю, що функціонували як об'єкти престижу (сокири, серпи, молоти) і називались іноді "конвенціональними знаряддями". Відомим прикладом були видобуток, обробка і широкий розподіл смугастого кременю. Цим займалися населення культури кулястих амфор. Найважливішою метою складного процесу видобутку і виробництва було отримання чотиристоронніх, вигладжених сокир.

Піднесення виробництва (землеробства, скотарства, ремісництва) створювало передумови для обміну як усередині трипільської спільноти, так і з оточенням. Головними статтями торгівлі були зерно, худоба, за які трипільці отримували від сусідніх племен коней, вироби і технології керамічного виробництва; з Балкано-Дунайського регіону завозилися мідь та мідні вироби.

Транзитне положення трипільців, розгалуження річкових та сухопутних транзитних шляхів сприяли регулярній торгівлі зерном зі степовими общинами Північно-Причорноморської рівнини, Карпатського басейну та Центральної Європи. Головні транзитні шляхи трипільсько-кукутенських общин пролягали по Ятрані, Синюсі, Інгулу, Сухому і Гірському Ташлику.

Великий Дніпровський шлях у Самарсько-Орельському межиріччі сприяв розвитку культурно-економічних відносин різних етносів землеробського і скотарського населення. Для степових поселенців Лівобережжя Дніпра важливу роль відігравав Муравський шлях, що з'єднував Пониззя Великої Дніпровської магістралі з верхів'ям Орелі. Припускають, що він був своєрідним мостом, який з'єднував Ізпольську транзитну дорогу з Сіверським Дінцем і виконував функції контактної зони між Прикубанням, Кавказом та Подонням.

Трипільські племена інтенсивно обмінювалися з кавказькими народами та з населенням, що проживало на території Північно-Західної Європи і берегах Балтики.

19.2. МІЖНАРОДНИЙ ОБМІН НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ В АНТИЧНИЙ ПЕРІОД

В античний період на території сучасної України найпомітніший слід залишили *скіфи*¹, які створили могутню державу з розвинутими зовнішньоторговельними зв'язками².

Важливими для господарства були різноманітні *ремесла*:

- на прядіння і ткацтво вказують знахідки керамічних пряслиць, грузил та дерев'яних і кістяних веретен;
- для шиття застосовувались бронзові, залізні та кістяні голки, різноманітні проколи, залізні шила та ножиці;
- для оброблення шкіри використовувались загострені ребра тварин й інші кістяні знаряддя.

Ознакою наявності бронзолivarного виробництва є рештки бронзових шлаків, глиняні ковші, тиглі та форми для відливання. Залізні шлаки, вироби та напівфабрикати вказують на місцеву залізоплавильну та ковальську справу.

Внутрішня торгівля у степових скіфів, як і в інших кочових утвореннях, за умови відносної бідності товарообігу могла дуже довго існувати у формі натурального обміну всередині *Степової Скіфії*.

Зовнішня торгівля (в основному експортно-імпортні відносини скіфів із греками), оскільки в неї були втягнені греки, могла набувати обмінної і товарно-грошової форм.

Незаперечний факт багатотисячових масових поставок грецьких товарів (вина, парадної зброї, прикрас), що охопили величезну те-

¹ Перші згадки про скіфів належать до VII ст. до н. е. (Старожитності Степового Причорномор'я і Криму: Зб. наук. пр. — Запоріжжя, 2004. — С. 86).

² Полісся та північно-східна сучасна територія України були заселені місцевими племенами та представниками південної групи угро-фінського населення. На Волині, Поділлі, Наддніпрящині жили індоєвропейці — пращури праслов'ян (Уперенко М.О., Кузнєцов Е.А., Парієнко Г.К., Коломійчук Т.Х., Петришина Л.В., Мамонова В.О. Економічна історія України: Навч. посіб. — 2-ге вид. — Х., 2005. — С. 59—60).